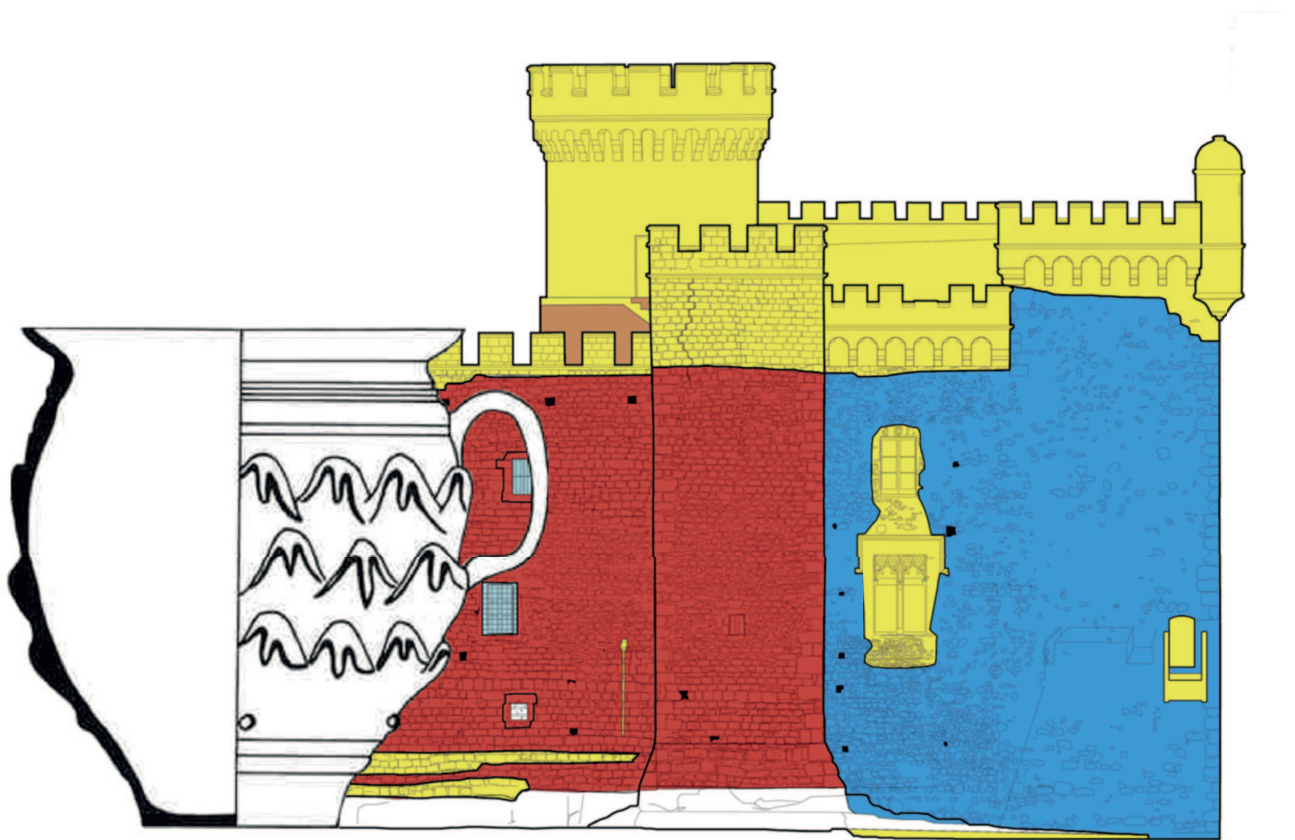

Estudis sobre ceràmica i arqueologia de l'arquitectura

Homenatge al Dr. Alberto López Mullor

Estudis sobre ceràmica i arqueologia de l'arquitectura

Homenatge al Dr. Alberto López Mullor

Barcelona, 14 de maig de 2018

Bellaterra, 15 i 16 de maig de 2018

Edició a cura de

Xavier Aquilué, Julia Beltrán de Heredia, Àlvar Caixal,

Javier Fierro, Helena Kirchner

Barcelona, 2020

Estudis sobre ceràmica i arqueologia de l'arquitectura. Homenatge al Dr. Alberto López Mullor

Editors: Xavier Aquilué, Julia Beltrán de Heredia, Àlvar Caixal, Javier Fierro, Helena Kirchner

Any: 2020

Pàgines: 636 + il·lustracions

DL: B-3459-2020

ISBN: 978-84-9156-273-3

Citar com:

Aquilué, X.; Beltrán de Heredia, J.; Caixal, À.; Fierro, J.; Kirchner, H. (eds.) 2020: *Estudis sobre ceràmica i arqueologia de l'arquitectura. Homenatge al Dr. Alberto López Mullor*. Barcelona.

Edició a cura de:

Xavier Aquilué (Generalitat de Catalunya, Museu d'Arqueologia de Catalunya)

Julia Beltrán de Heredia (Ajuntament de Barcelona, Museu d'Història de Barcelona)

Àlvar Caixal (Diputació de Barcelona, Servei de Patrimoni Arquitectònic Local)

Javier Fierro (Diputació de Barcelona, Servei de Patrimoni Arquitectònic Local)

Helena Kirchner (Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana)

© del text, els autors.

© de les fotografies i il·lustracions, els autors, llevat que s'indiqui el contrari.

© de l'edició: Servei de Patrimoni Arquitectònic Local (Diputació de Barcelona), Museu d'Història de Barcelona (Ajuntament de Barcelona), Museu d'Arqueologia de Catalunya (Generalitat de Catalunya), Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana (Universitat Autònoma de Barcelona).

Primera edició: 2020

Maquetació: Lucía Fernández Arias

Impressió: DRG. Diputació de Barcelona

Disseny de la coberta: Lucía Fernández Arias, Marina Mateu

Dipòsit legal: B-3459-2020

ISBN: 978-84-9156-273-3

Dr. Alberto López Mullor
(1952-2017)

ÍNDIX

PRESENTACIÓ	13
SEMBLANÇA DEL DR. ALBERTO LÓPEZ MULLOR Mateu Riera Rullan	15
BIBLIOGRAFIA DEL DR. ALBERTO LÓPEZ MULLOR	21
PRODUCCIONS INDÍGENES TARDO-REPUBLICANES DE L'ÀREA EMPORITANA. ALGUNES CONSIDERACIONS Josep Casas, Josep M. Nolla	45
APUNTS SOBRE LES CERÀMIQUES DE L'ESTABLIMENT DE SANT MIQUEL DE VINEBRE I ALTRES INDRETS AL NORD DEL PAS DE L'ASE (VINEBRE-ASCÓ, LA RIBERA D'ÈBRE) SEGLES IV - I AC Margarida Genera i Monells	55
LA <i>OINOCHOE</i> DE LAS AVES DE BADALONA Y LA CIRCULACIÓN DE CERÁMICAS IBÉRICAS PINTADAS EN EL LITORAL CATALÁN A FINALES DE LA REPÚBLICA ROMANA Ignasi Garcés Estallo	67
UNA SINGULAR PEÇA CERÀMICA TROBADA A SON ESPASES DE PALMA (MALLORCA) M. ^a Magdalena Estarellas, Jaume Cardell, Josep Merino, Francisca Torres	75
REFLEXIONES SOBRE EL YACIMIENTO DE SON ESPASES VELL (PALMA, MALLORCA) María José Pena	81
LES PRIMERES CERÀMIQUES DE PARETS FINES EN POMPEIA I <i>VALENTIA</i> Albert Ribera i Lacomba	89
VELL I NOUS CONTEXTOS AMB CERÀMICA DE PARETS FINES DE L'ÀREA DEL FÒRUM I DE LA ÍNSULA 30 DE LA CIUTAT ROMANA D'EMPÚRIES Joaquim Tremoleda, Marta Santos, Pere Castanyer, Elisa Hernández	97
A OCUPAÇÃO TARDO-REPUBLICANA DO CASTELO DE CASTRO MARIM: O CONTRIBUTO DA CERÂMICA DE PAREDES FINAS PARA A SUA CARACTERIZAÇÃO Pedro Angeja, Ana Margarida Arruda.....	111
FORMES ET DÉCORS ORIGINAUX DE CÉRAMIQUE À PAROI FINE À FRÉJUS Lucien Rivet	123
UN DEBAT AMB L'ÀLBERT SOBRE LES PARETS FINES DE LA BÈTICA Eleni Schindler Kaudelka	127
PRODUCCIÓ DE VASOS DE PARETS FINES A TÀRRACO: LES FORMES 54 I 21 Francesc Tarrats Bou.....	135
EL CONSUM DE VAIXELLA EN UN CONTEXT RURAL DEL SEGLE II DC AL TERRITORI D' <i>ILERDA</i> : LES CERÀMIQUES DE PARETS FINES I VIDRIADES DE CAL MONTBLANC (ÀLBESA) Lluís Marí i Sala, Víctor Revilla Calvo.....	147
LOS VASOS CON DECORACIÓN DE ROSTROS HUMANOS EN EL NORESTE DE LA PENÍNSULA IBÉRICA José Antonio Mínguez Morales	159

DOS FRAGMENTOS DE <i>SKYPHOI</i> EN CERÁMICA VIDRIADA CON REPRESENTACIÓN DEL JUICIO DE ORESTES PROCEDENTES DEL CAMPAMENTO ROMANO DE LEÓN (ESPAÑA) Ángel Morillo, Rui Morais, Rosalía M. ^a Durán Cabello	169
LA CONCURRENCIA DE LA <i>TERRA SIGILLATA EN LA COLONIA VICTRIX IULIA LEPIDA CELSA</i> (VELILLA DE EBRO, ZARAGOZA) Miguel Beltrán Lloris	177
VERINSUR: DE LAS ESTRUCTURAS DE PRODUCCIÓN DE UNA NUEVA <i>FIGLINA</i> TARDORREPUBLICANA GADITANA Darío Bernal-Casasola, José Juan Díaz Rodríguez, María Luisa Lavado Florido, José Luis Portillo Sotelo	187
PROPIETATS I PROPIETARIS VINÍCOLES A LA LAIETÀNIA ROMANA. UN CONTEXT HISTÒRIC LOCAL, PROVINCIAL I IMPERIAL Oriol Olesti Vila	203
LA VERSIÓ CATALANA DEL CORPUS INTERNATIONALE DES TIMBRES AMPHORQUES I LA SEVA PROJECCIÓ DIGITAL Josep Guitart, Cèsar Carreras	215
LA PRODUCCIÓ DEL CENTRE TERRISSAIRE DEL MUJAL O EL ROSER (CALELLA) Albert Martín Menéndez	221
ÁNFORAS DE PRODUCCIÓN TARRACONENSE PROCEDENTES DEL POBLADO IBÉRICO DE CASTELL (PALAMÓS, GIRONA) Xavier Aquilué	237
UN EXCEPCIONAL CONJUNT D'ÀMFORES LAIETANES TROBADES A LA FONT DE SES AIGUDES (ALCÚDIA, MALLORCA) Enric Colom Mendoza, Ramon Járrega Domínguez	253
CERÀMIQUES D'IMITACIÓ D'AFRICANES DE CUINA AL JACIMENT DE LA GRAN VIA - CAN FERRERONS, PREMIÀ DE MAR Marta Prevosti, Ramon Coll, Jordi Bagà	263
EL CONJUNT VASCULAR BAIXIMPERIAL D'UNA CISTERNA DE LA PLAÇA DE SA DRASSANETA (EIVISSA) Rosa Gurrea, Joan Ramon	275
LA CERÀMICA MEDIEVAL DE L'ESQUERDA: APROXIMACIÓ TIPOLÒGICA I ARQUEOMÈTRICA Imma Ollich, Esther Travé, Maria Ocaña, Albert Pratdesaba, Montserrat de Rocafiguera ..	289
CATÚFOLS DE SÍNIA ANDALUSINS I ESPAIS DE CULTIU A MIRAVET Helena Kirchner, Antoni Virgili, Manel Pica, Montserrat Rovira	301
LOS REFRESCADORES DE CERÁMICA (SIGLOS XIII-XVI/XVII). UNA PROPUESTA DE TIPOLOGÍA Julia Beltrán de Heredia	307
UNA GERRA CERÀMICA PROCEDENT DE DJERBA (TUNÍSIA) TROBADA A SITGES (GARRAF, BARCELONA) Magí Miret i Mestre, Xavier Miret i Mestre	317

IMPORTACIONS CERÀMIQUES DEL SUD-OEST ATLÀNTIC PENINSULAR A LA BARCELONA MODERNA Núria Miró i Alaix, Emili Revilla i Cubero, Mikel Soberón Rodríguez	325
ESTUDI ARQUEOLÒGIC DEL MATERIAL DE VOLTES DE LA CASA DE CONVALESCÈNCIA (VIC, OSONA) Carles Gil Jordán, Anna Gómez Bach	337
UN LOT DE CERÀMICA PROCEDENT DE LA BIBLIOTECA DE CATALUNYA A LES COL·LECCIONS DEL MUSEU D'ARQUEOLOGIA DE CATALUNYA Xavier Pascual Marques, Àngels Casanovas Romeu	347
LA PRODUCCIÓ DE PISA DE PEDRENYAL DE LA FÀBRICA FERRER, MONFORT I CIA (BARCELONA, 1827-1848) Josep Antoni Cerdà i Mellado	359
BAJO EL SUELO DE ZAMORA. CIUDAD. ARQUEOLOGÍA. MUSEO Rosario García Rozas	369
EINES DE CLASSIFICACIÓ. UNA MOSTRA DEL REPERTORI CERÀMIC CATALÀ AL MUSEU DEL DISSENY DE BARCELONA Isabel Fernández del Moral	381
EL MATERIAL CONSTRUCTIU DE LA FORTIFICACIÓ MILITAR DE SEGLE II AC DE PUIG CASTELLAR DE BIOSCA (LLEIDA): PAVIMENTS, REVESTIMENTS PARIETALS I COBERTES Núria Romaní Sala, Esther Rodrigo Requena, Joaquim Pera Isern, Anna Gutiérrez García-Moreno	391
DARRERES ACTUACIONS ARQUEOLÒGIQUES A LES MURALLES DE TARRAGONA (2012-2017): BAIXADA DEL ROSER (2A FASE), COL·LEGI LESTONNAC, PUIG D'EN SITGES 3, PASSEIG DE SANT ANTONI I GRANADA 7 Pilar Bravo, Marta Bru, Judit Ciurana, Frederic Cervelló, Reis Fabregat, Joan Menchon, Carme Subiranas, Dolores Ynguanzo	405
UN <i>TORCULARIUM</i> DE LOS SIGLOS I A. C. - I D. C. DEL YACIMIENTO ROMANO PIECORDERO I (CASCANTE, NAVARRA) Marta Gómara Miramón, Begoña Serrano Arnáez, Óscar Bonilla Santander	417
EL LLOC DE SALES, UNA EXPLOTACIÓ AGRÍCOLA ROMANA A VILADECANS (BARCELONA) Javier Fierro Macía, Jordi Morera Camprubi	427
LA CISTERNA ROMANA DE CAN VALLS DE LA ROCA (GAVÀ) Toni Barcons Grau, Àlvar Caixal Mata	437
EL "BROCCATELLO" O JASPI DE LA CINTA A <i>BARCINO</i> Isabel Rodà, Daniel Alcubierre	445
TENDENCIAS Y PERSPECTIVAS EN LA ARQUEOLOGÍA DE LA ARQUITECTURA Miguel Ángel Tabales Rodríguez	455
LES FINESTRES DE CENTCELLES. APORTACIONS AL CONEIXEMENT DE L'EDIFICI BAIXIMPERIAL Josep M. Puche Fontanilles, Jordi López Vilar	465

L'ARQUEOLOGIA DE L'ARQUITECTURA APLICADA A LES ESGLÉSIES DE SANTA MARGARIDA I SANT GENÍS DEL PRIORAT DE ROCAFORT (MARTORELL) Alfred Mauri Martí, Pablo del Fresno Bernal, David Baena Asencio, Josep Socorregut Domènech, Rosario Navarro Sáez, Montserrat Farreny Agràs, Esther Travé Allepuz ..	477
LA TORRE DE VALLFEROSA (TORÀ, LA SEGARRA, SEGLES VIII-IX). PRIMER BALANÇ DELS ESTUDIS D'UNA CONSTRUCCIÓ SINGULAR Joan Menchon, Carme Subiranas, Mariona Valldepérez, Josep Blasco, Pilar Giráldez, Màrius Vendrell, Joan S. Mestres, Roger Sala, Helena Ortiz-Quintana, Josep Esteve, Lurdes Verdés	487
EL CASTELL D'ERAMPRUNYÀ (GAVÀ, BAIX LLOBREGAT). HIPÒTESI GENERAL D'EVOLUCIÓ HISTÒRICA Àlvar Caixal, Javier Fierro	501
UNA NOVA VISIÓ DEL CONJUNT MONUMENTAL DEL CASTELL DE BESORA (SANTA MARIA DE BESORA, EL BISAURA). UN EXEMPLE DE PROJECTE PATRIMONIAL PLURIDISCIPLINARI Cesc Busquets i Costa, Marta Fàbregas i Espadaler	511
EL CASTELL DE PUIG-REIG (SEGLES IX – XVI) Eudald Serra Giménez	519
LA TORRE DE BURJASSÉNIA (L'ALDEA, BAIX EBRE). UN CENTRE DE COLONITZACIÓ AGRÀRIA (SEGLES XII-XIII) Marina Mateu, Antoni Virgili	527
ANÀLISI ESTRATIGRÀFICA DEL PONT VELL DE MONTBLANC (CONCA DE BARBERÀ) Josep M. Vila i Carabasa	535
EL PONT NOU DE MANRESA (BAGES) I LA IMPLEMENTACIÓ DE L'ARQUEOLOGIA DE L'ARQUITECTURA Anna Gómez Bach	545
ANÀLISI ARQUITECTÒNICA I ESTRATIGRÀFICA DE L'ARC DE L'ALMUDAINA (PALMA, MALLORCA). UN SUPERVIVENT, O UNA MERA REMINISCÈNCIA? Bartomeu Vallori Márquez	553
EL PORTAL DELS CONSELLERS DEL MONESTIR DE PEDRALBES. UN EXEMPLE DE CONSTRUCCIÓ "EN LO MODO Y MANERA" DEL SEGLE XVI Anna Castellano-Tresserra	563
LA ALHAMBRA Y SU PROYECTO ARQUEOLÓGICO Antonio Malpica Cuello	571
ELS REVESTIMENTS: DE LA DOCUMENTACIÓ PARIETAL A LA POSADA EN VALOR Isidre Pastor i Batalla	581
L'ARQUITECTÒLEG I L'ARQUEOTECTE EN LA RESTAURACIÓ MONUMENTAL Joan Closa Pujabet	589
LA INVESTIGACIÓ HISTÒRICA AL SERVEI DE PATRIMONI ARQUITECTÒNIC LOCAL David Galí	597

EL MONTGRÒS (EL BRULL), EL MONUMENT COM A DOCUMENT Claudi Aranyó Bertrán, Cecília Sanjurjo Marquine	605
SANT LLORENÇ PROP BAGÀ. <i>LA FORMA DE L'AIGUA</i> Jordi Grabau Fígols	611
RESTAURACIÓ DEL CASTELL DE CASTELLDEFELS (2000-2011) José Luis Sanz Botey	619
LES RESTES ARQUEOLÒGIQUES DE DARRÓ (VILANOVA I LA GELTRÚ): DE LA RECERCA CIENTÍFICA A LA RECREACIÓ ARQUITECTÒNICA Juan Garcia Targa	627
TABULA GRATULATORIA D'INSTITUCIONS	635

PRESENTACIÓ

Els actes d'homenatge al Dr. Alberto López Mullor es van celebrar els dies 14 al 16 de maig del 2018 i van estar organitzats per quatre institucions; aquelles amb les quals l'Alberto López va tenir una major vinculació professional al llarg de la seva vida: el Museu d'Arqueologia de Catalunya-Barcelona (on va treballar 9 anys), la Diputació de Barcelona (on va fer la major part de la seva carrera professional, ja que va estar al Servei del Patrimoni Arquitectònic Local 33 anys), la Universitat Autònoma de Barcelona (on va donar classes els darrers 11 anys i on va desenvolupar la seva gran vocació: la docència) i el Museu d'Història de Barcelona, vinculat a aquesta institució, a través de la revista *Quarhis*, durant 14 anys.

El primer acte va tenir lloc el dia 14 a la seu de Barcelona del Museu d'Arqueologia de Catalunya i va reunir més de 240 persones, familiars, amics i col·legues de l'Alberto López vinguts de tot arreu. Després dels parlaments dels representants de les quatre institucions patrocinadores (el doctor Josep Manuel Rueda, director del Museu d'Arqueologia de Catalunya; el senyor Josep Solé, gerent dels Serveis d'Equipaments, Infraestructures Urbanes i Patrimoni Arquitectònic de l'Àrea de Territori i Sostenibilitat de la Diputació de Barcelona; el senyor Joan Roca, director del Museu d'Història de Barcelona; i, finalment, el doctor Antoni Virgili, secretari del Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana de la Universitat Autònoma de Barcelona), van intervenir la doctora Julia Beltrán de Heredia en nom de l'organització, i el doctor Mateu Riera, amic i deixeble de l'Alberto López Mullor, que va fer una sentida i entranyable glosa personal i professional.

Els dos dies posteriors, la Sala de Juntes de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat Autònoma de Barcelona va acollir el *Congrés Homenatge al Dr. Alberto López Mullor. Estudis sobre ceràmica i arqueologia de l'arquitectura* que es va estructurar en dues sessions monogràfiques relacionades amb la trajectòria professional d'Alberto: una dedicada a l'estudi de la ceràmica i l'altra a l'arqueologia de l'arquitectura i la seva aplicació pràctica a les intervencions en el patrimoni edificat. En la primera es van presentar estudis sobre ceràmica abordant la producció i el comerç al llarg dels segles. La segona sessió va estar centrada en l'arqueologia de l'arquitectura, un mètode que combina l'anàlisi estratigràfica dels paraments, l'estudi dels materials i tècniques de construcció, la relació amb l'estratigrafia del subsol i la informació procedent de la documentació escrita, mètode en el que l'Alberto López va ser el pioner pel que fa a la seva implantació a Catalunya. Dues sessions diacròniques, diverses i plurals –com era l'Alberto– amb la participació d'arqueòlegs, arquitectes, historiadors, documentalistes, historiadors de l'art i gestors de patrimoni, amb aquesta mirada interdisciplinari que ell sempre va desenvolupar i que va saber inculcar als seus deixebles i col·laboradors.

L'organització va rebre 59 comunicacions, redactades per 121 investigadors que pertanyen a 51 institucions i nombrosos professionals, amb una àmplia representació territorial. No només van ser presents col·legues vinguts de diferents punts de Catalunya, sinó també de Cadis, Saragossa, Sevilla, Granada, Madrid, Palma de Mallorca, Eivissa, Navarra, Alacant, València o Zamora, sense oblidar als col·legues portuguesos i francesos. Al final d'aquesta publicació, hi trobareu un llistat de diferents institucions que s'han volgut adherir de manera oficial a l'homenatge. Són organismes vinculats amb l'activitat acadèmica i científica del Dr. Alberto López Mullor, però hi figuren diversos ajuntaments, com els del Brull, Castelldefels, l'Hospitalet de Llobregat i Vilanova i la Geltrú, que simbolitzen perfectament l'esforç i la implicació que va tenir en la recuperació del patrimoni arqueològic i arquitectònic de titularitat pública, al qual va dedicar molts anys de treball. Els quatre consistoris esmentats representen especialment quatre dels jaciments als quals l'Alberto López va dedicar més esforços: el poblat ibèric del Brull, el castell de Castelldefels, l'ermita de la Mare de Déu de Bellvitge de l'Hospitalet i el poblat ibèric i vil·la romana de Darró de Vilanova i la Geltrú.

L'Alberto López va ser un treballador incansable, ens ha deixat prop de 400 publicacions i l'edició d'aquestes actes és el millor homenatge que podem fer a qui va ser autor d'una excepcional producció científica.

Finalment, volem agrair a la Maria Gràcia Salvà i a la Catalina, esposa i filla, la seva inestimable ajuda i contribució. Agraïm també a la Lucía Fernández (SPAL), a la Sara Martínez i a la Marta Moreno (MAC-CIG), al Joan Muñoz i a l'Agnès Lupión (MAC-BCN) i a la Marina Mateu (UAB), la col·laboració que ens han ofert en les diferents tasques d'organització de l'homenatge i en l'edició de les actes. No voldríem acabar sense reiterar l'agraïment a les nostres institucions, que ens han donat el suport imprescindible per fer realitat tant el congrés com la publicació de les actes, i també a tots els professionals, amics i familiars que han respost de manera unànime a la nostra crida per poder dur a terme aquest merescut homenatge.

Xavier Aquilué (MAC-CIG)
Julia Beltrán de Heredia (MUHBA)
Àlvar Caixal (SPAL)
Javier Fierro (SPAL)
Helena Kirchner (UAB)

PROPIETATS I PROPIETARIS VINÍCOLES A LA LAIETÀNIA ROMANA. UN CONTEXT HISTÒRIC LOCAL, PROVINCIAL I IMPERIAL

Oriol Olesti Vila*

La producció vinícola de la Laietània romana ha de ser estudiada en el marc de les formes de propietat de la terra i de l'organització territorial i social de les diverses comunitats urbanes que conformaren aquest territori, en especial la colònia de *Barcino*. No s'ha d'oblidar, però, el complex context històric i polític dels segles I-II d.n.e. i les seves repercussions en l'economia imperial.

Paraules clau: Producció vinícola, Laietània romana, *fundi*, *Barcino*.

The wine production of the Roman Laetanian region must be analyzed in his social and historical framework: forms of land ownership, social landscape, territorial organization, legal status of the cities, specially in the case of the Roman colony of *Barcino*. We have also to take into the account the historical and political context of the s. I-II c. AD, and their consequences in relation to the imperial economy.

Keywords: Wine production, Roman Laetania, *fundi*, *Barcino*.

* Universitat Autònoma de Barcelona. Projecte *Paisajes de la Hispania Romana-2* (HAR2017-87488-R).

Ja a principis dels anys 80, i després dels seus emblemàtics treballs sobre els anomenats vasos de parets fines, l'Alberto López es va interessar pel fenomen de la producció del vi romà a Catalunya, amb les seves excavacions al Mujal-Roser, al Mas Carbotí, a l'anomenada *Villa Vitalis* de Tossa, a Darró, a Castelldefels.... No només es va interessar per les àmfores, sinó que es va plantejar qüestions com la funció i el significat del marcatge de les peces, la seva integració en el marc del sistema productiu, el món de les *villae*, etc.

Seguint en bona part aquests treballs, però intentant donar una visió més global i territorial al món de la producció vinícola, ja fa alguns anys iniciarem una línia d'estudi que pretenia englobar en un única recerca tant la informació procedent de l'arqueologia (tallers, granges i vil·les), l'epigrafia (tant la monumental com la de la producció) i la territorial (vies, paisatge, toponímia alt-medieval...), intentant elaborar una única síntesi històrica (Olesti, Carreras 2002; Berni, Carreras, Olesti 2005; Clavel, Olesti 2009; Olesti, Carreras, Morera 2010; Olesti, Carreras 2013). Un dels objectius d'aquests treballs era analitzar un element fonamental per l'estudi de la societat romana i de la seva producció agrícola com era l'anàlisi de les formes de propietat de la terra, centrant-nos en el nostre cas en l'àrea de la Laietània.

No reprendrem aquí tots aquests treballs, que ja han estat publicats, i que en alguns casos sabem van generar dubtes i preguntes –sempre pertinents– al nostre bon amic Alberto López. Ens centrarem en un aspecte més puntual, com és el rol inicial de les grans famílies de *Barcino* i els *municipia* veïns en aquesta producció, i com al llarg dels segles I-II aquest rol va anar canviant, passant a mans dels seus grups de dependents. Creiem, a més, que algunes decisions polítiques imperials van influir en aquesta evolució, el que planteja també el veritable abast, sempre qüestionat, de les decisions imperials en l'economia imperial.

Som conscients d'alguns dels problemes que pot suposar aquest tipus d'estudi. Per una banda, la utilització de la toponímia medieval com a document històric ha de ser emprada amb prudència, com pretenem fer. En segon lloc, la freqüent homonímia entre les diverses famílies romanes que habitaven aquest territori, i per tant la dificultat en iden-

tificar amb seguretat els personatges que apareixen en les inscripcions lapídies i sobre *instrumentum*, ha de ser sempre tinguda en compte. En tercer lloc hi ha també alguns problemes cronològics, per la dificultat de fixar amb prou precisió la coetànietat d'alguns personatges. Finalment, un darrer problema rau en el nostre interès per trobar explicacions globals i permanents a una problemàtica que segurament fou complexa i canviant. És més que probable que el fenomen de la producció vinícola, les formes de propietat, el sistema de marcatge de les àmfores, les relacions de dependència, etc., anessin canviant al llarg del període d'estudi, entre finals de l'època republicana i el segle II d.n.e. El fenomen de la mobilitat dels productors (*institores*, encarregats, artesans), dels fluxos en la distribució comercial (zones de destí), o del marc polític i jurídic, mostra una gran variabilitat, i probablement estem cercant explicacions massa unitàries per a un fenomen més divers i canviant del que pensàvem.

1. Les grans famílies de *Barcino* i el vi laietà

Alguns dels estudis precedents mencionats ens han permès posar de manifest la forta relació entre les grans famílies documentades a l'epigrafia de *Barcino* –i les ciutats laietanes properes– i la producció vinícola, documentada per les estampilles i les seves finques agrícoles (Olesti 2005; Olesti, Carreras 2013). Així, per exemple, d'un total de 50 possibles *fundi* documentats a la Laietània a través de la toponímia medieval,¹ 30 han estat efectivament contrastats amb famílies existents a la epigrafia colonial de *Barcino* (Fig. 1). D'aquestes, una mica més d'una vintena mostren una relació directe amb la producció vitivinícola, és a dir, més de dues terceres parts de les confirmades.

Aquestes *gentes* han estat ben estudiades a nivell prosopogràfic (*IRC* III i IV, Rodà 2016, Rodà *et alii* 2005) i responen a diversos perfils socials, des d'algunes famílies fundacionals que assoleixen les magistratures locals, fins a famílies que assoliren el rang eqüestre o senatorial, passant per altres molt més modestes.

La promoció d'aquestes elits contrasta amb la presència al negoci del vi laietà d'alguns personatges d'origen forà (molts d'ells Narbonesos, però també alguns itàlics) que especialment a la primera fase d'aquesta

¹ Es tracta del conegut fenomen del *vocabulum fundi*, el nom del primer propietari de la finca format a partir del *nomen* més el sufixe *-anum*, *-ana* (Digest, 50, 15, 4).

producció (de mitjans del segle I a.n.e. fins època augustal inclosa, bàsicament) intervingueren en aquest sector, sense però aparentment residir a la zona (no estan presents ni a l'epigrafia monumental, ni en la toponímia dels *fundi*).²

Els treballs d'autors com M. J. Pena, A. Barreda o J. Tremoleda han posat de manifest el fenomen (especialment lligat a les àmfors Tarraconesa 1, i en menys proporció a les Pascual 1) de personatges d'origen Narbonès o Cisalpí invertint en la producció vinícola de la costa catalana.³ Com destaquen aquests autors, la seva petjada sobre el territori es redueix a aquestes marques amfòriques i –quan es pot precisar– a la presència dels seus lliberts. Com bé indiquen, no es tracta de colons, però sí de personatges amb interessos i intervenció directa a la regió (potser a nivell de *mercatores* o d'"inversors"). Cal entendre aquesta intervenció per l'existència prèvia d'una notable estructura de producció vinícola a la regió (com a mínim des del segon quart del segle I a.n.e.), que permeté desenvolupar ja una producció vinícola laietana important, on el rol del món indígena fou decisiu (Olesti 1998; Olesti 2016). Pel que fa a la intervenció forana, podria estar vinculada a un fenomen històric ben limitat en el temps i poc valorada per la historiografia: cal recordar la referència de Ciceró (*De Res Publica*, 3, 9,15) a la prohibició que hi havia en el seu temps de plantar vinya i olivera a la Transalpina per augmentar així el preu dels vins i olis italians. Una inversió per part de personatges d'origen itàlic amb terres a la Transalpina (com els establerts especialment a partir de la política colonitzadora de César) en produccions vinícoles hispanes, justament a la propera regió de la Laietània, podria ser una bona opció estratègica, esquivant per una banda aquesta prohibició i beneficiant-se a la vegada possiblement d'uns costos de producció més baixos. La tradició local –ibèrica final– en la producció vinícola garantiria l'èxit d'aquesta empresa, fortament especulativa i puntual (Olesti 2016).

No és casual que la intervenció d'aquests personatges justament acabi al llarg del període augustal, precisament quan la fundació de *Barcino* i la consolidació de les noves elits colonials sembla posar en marxa un model força diferent de producció vinícola, ja lligat a

la darrera etapa de les produccions Pascual 1 i a l'auge les produccions d'àmfora Dr. 2/4, i on sembla que l'activitat en la producció amfòrica passa a mans de personatges dependents i d'origen servil. Aquest nou model no respon ja a una inversió forana, sinó a l'establiment a la Laietània de *gentes* amb propietats plenes (no oblidem la categoria colonial de dret romà de *Barcino*, amb *inmunitas*), i a la consolidació de les famílies locals a través dels nous municipis augustals (com *Baetulo*, *Iluro* i *Blandae*). En altres paraules, la terra, fins aquell moment *ager provincialis* sotmesa a tribut, quedaria ara organitzada en una part a partir del model de l'*ager divisus et adsignatus* (a la zona centuriada de *Barcino*), i en una altra part a partir del model de l'*ager arcifinius*, amb la *professio* de cadascun dels propietaris en la declaració en el nou cens (colonial o municipal, segons el cas). En algun cas les *gentes* correspondrien als nous colons de *Barcino* (probablement d'origen militar), però sens dubte hi hauria un important component local, amb *gentes* establertes a la colònia, i *gentes* que ubicades als municipis ara promocionats al dret romà passarien a formar part de la nova elit municipal. En tots els casos, aquest moment seria el punt de partida del nou registre tributari territorial, un nou cadastre, on els diversos *fundi* serien enregistrats canònicament amb el nom del primer propietari, la seva ubicació, els dos veïns propers, i la seva superfície (Digest 50, 15, 4; Olesti 2005).

No és estrany que sigui precisament en aquest moment, quan apareix a la Laietània el *dominium* sobre la terra,⁴ quan comencin a aparèixer les primeres *villae* a la regió, és a dir, les formes residencials organitzades entorn una *pars urbana* i una *pars rustica*, i que no podem dissociar de les noves elits urbanes en procés de consolidació. Cal destacar, però, que la veritable unitat rural territorial romana no és la *villa*, sinó el *fundus* o *praedium*, la propietat rural, que pot manifestar-se arquitectònicament –o no– en forma de vil·la luxosa. No deixa de ser en aquest sentit molt sorprenent que la cronologia de l'aparició de les vil·les a la Laietània sigui força diferent entre unes àrees costaneres (com el Maresme), amb una cronologia augustal en molts casos, i una regió com el Vallés, on l'aparició d'aquest tipus d'establiment s'allarga al llarg del segle I i fins

² Un estat de la qüestió sobre aquesta evolució i aquests personatges a Prevosti (2009: 254 i ss.).

³ Veure de manera breu les seves aportacions a Prevosti 2009.

⁴ Una contrastació arqueològica d'aquest nou *dominium* el pot indicar el límit de propietat d'època augustea excavat al territori d'*Iluro*, a Can Soleret (Mataró), un límit que seguint les tècniques agrimensòries (coll i boques d'àmfora Pascual 1 plantades a la inversa) definia per primer cop els termes d'un *fundus* del nou municipi (Gurrera, Gallemí 1994; Clavel, Olesti 2009).

i tot el segle II (Oller 2015: 278). La vil·la és el reflex arqueològic de la consolidació de les elits urbanes i de la seva projecció sobre el territori, i aquest procés no es desenvolupà a tot arreu en el mateix moment. De fet, en molts casos l'aparició de la vil·la és posterior a la gran eclosió del vi laietà, mostrant que si bé els *fundi* es consolidaren clarament a partir d'època augustal –i l'eclosió de *cellae vinariae* o tallers amfòrics en són una bona mostra–, el sorgiment de les *villae* no fou automàtic, i molts *fundi* s'organitzaren des de granges o edificis sense cap tipus de luxe, com centres rurals productius que no anaren més enllà en el procés d'eclosió arquitectònica. La vil·la no era el centre del model territorial romà, sinó que ho era la propietat, el *fundus*, independentment de la seva projecció edilícia. A més, en el cas de *Barcino*, aquests *fundi* tenien el privilegi de la immunitat, és a dir, el no pagament del tribut sobre el sol, el que en un marc

provincial (i àdhuc interprovincial) els feia especialment interessants i competitius.⁵

2. Alguns exemples significatius

Si efectuem una ràpida anàlisi de l'epigrafia de la colònia augustal de *Barcino* (IRC IV, pp. 403-405), és possible apreciar que la major part de les famílies notables de la ciutat –identificades pel nombre de personatges mencionats, així com per l'exercici de magistratures– apareixen ja documentades en inscripcions del segle I d.n.e., el que permet acostar-les al període fundacional (recentment, Rodà 2016). *Gentes* com els *Pedanii*, els *Minicii*, els *Licinii* o els *Porcii* formen part ja d'aquestes famílies fundacionals de la colònia, i almenys fins ben entrat el segle II seguiran apareixent en l'epigrafia honorífica i monumental. Algunes d'aquestes famílies accedeixen al rang eqüestre o fins i tot senatorial, i

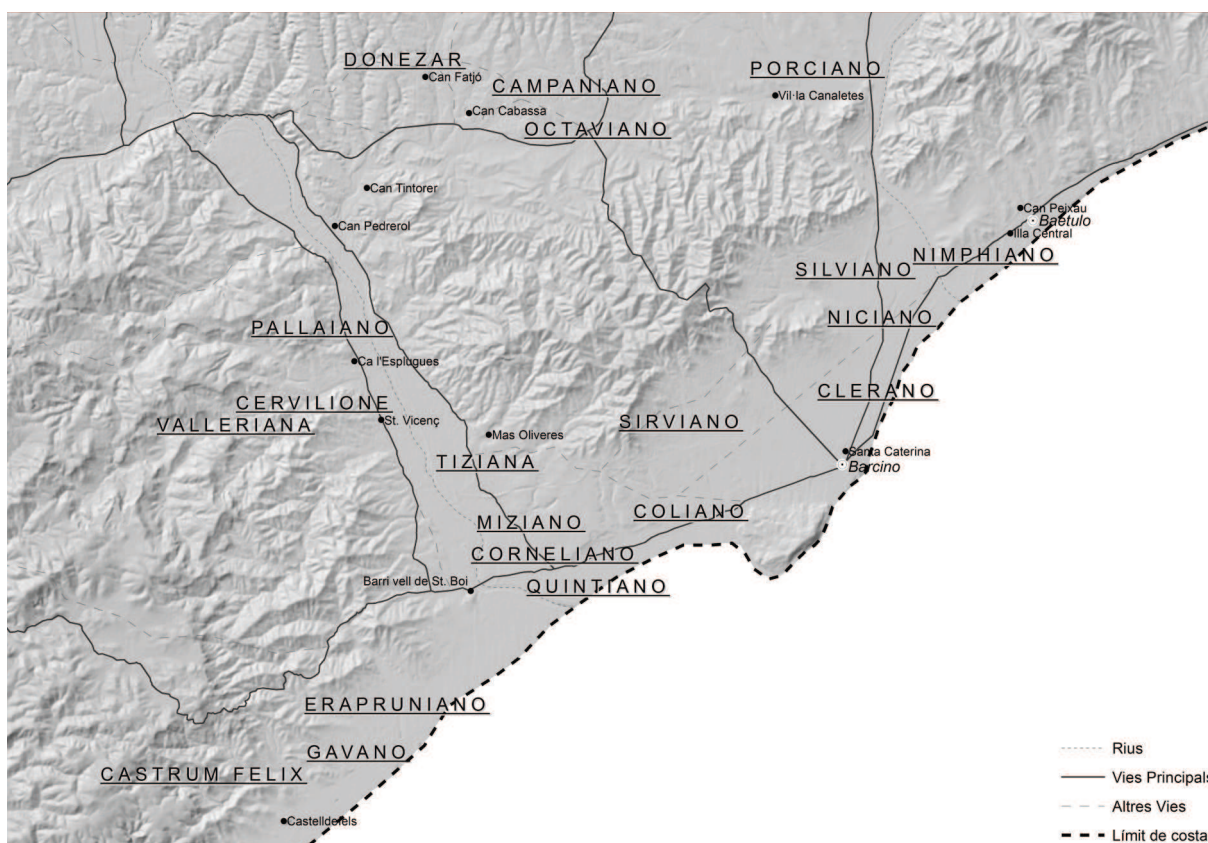

Fig. 1: Topònims alt-medievals originats en *fundi* romans al Baix Llobregat i Barcelonès.

⁵ Aquesta immunitat podria ser un element important a l'hora de planificar determinades inversions. Ha estat destacat el cas de diversos personatges foranis que com *Cn. Lentulus Augur*, *P. Baebius Tuticanus* o *P. Usulenus Veientus* produïren àmfores Pascual 1 a la regió –o teules en el cas de *L. Herennius Optatus*–, tots ells amb una cronologia al voltant d'època augustea (Prevosti 2009). La possible immunitat d'algunes d'aquestes finques podia haver estat una variable important en aquestes inversions, com succeí per exemple en el cas de la regió d'Istria, quan al ser inclosa per August a la regió italiana les seves terres passaren a ser *immunes*, i foren objecte d'importants inversions per part de les elits senatorials i la mateixa família imperial (Tassaux 2005).

estableixen forts vincles amb altres elits de la província o fins i tot de la mateixa Roma. Sense ànim exhaustiu ni estadístic, podem destacar altres llinatges que, bé pel nombre de membres documentats o per la presència de personatges de rang senatorial, permeten pensar en famílies destacades de la colònia. Es tracta de *gentes* com els *Aemilii*, *Domitii*, *Fabii*, *Iulii*, *Valerii*, etc. És lògic suposar que bona part d'aquestes *gentes* van ser efectivament propietàries de terres en el territori de *Barcino* i ciutats veïnes, tenint en compte el paper de la terra com un referent de prestigi per a les classes privilegiades, i donat l'interès de les elits romanes per invertir i consolidar les seves riqueses a través de l'adquisició de finques. A més, d'altra banda, si bona part d'aquestes famílies van participar en la *deductio* fundacional de la colònia, és possible pensar que els seus lots inicials havien de trobar-se en el territori colonial, conservant el nom del primer propietari, el *nomen* de la *gens*.

Presentarem en aquest treball alguns exemples significatius d'aquesta evolució.

Així, per exemple, entre els primers colons de *Barcino* trobem a L. Licinius, C. Iulius (IRC IV 62) i C. Coelius Atisius (IRC IV 57). De tots tres tenim indicis de l'existència de *fundi* a l'*ager* de la colònia o a la Laietània. Així, *Liciniano* o *Liciano* (*Liciano subteriore* (CSC 233, 989) i *Lizano superiore* (CSC 383, 1002)), s'ubica sense problemes en l'actual Lliçà d'Amunt i d'Avall, prop de Granollers (Fig. 2). *Coliano* es troba a l'actual Pla de Barcelona (Mauri 2006), també documentat a la toponímia alt-medieval, i podria provenir del *nomen* *Coelius* d'un dels primers magistrats de la ciutat. Pel que fa als C. *Iulii*, la localització al Mas Oliveres (St. Just Desvern) d'una inscripció funerària de membres de la *gens* (IRC I 5), associada a un establiment romà, fan pensar en un dels seus *fundi*. És ben coneguda la relació amb la producció vitivinícola de dues d'aquestes *gentes*, amb nombrosos individus de la *gens* Licinia (L. *LICIN. CHRESIMUS, SLL, LICIN...*) i Iulia (*Officina*).*IULI ANTER, IULI.ANICETI, IULI TEOPHIL...*) que apareixen a les estampilles d'àmfora i dolia, datables tots ells a partir d'època augustal.⁶

Una altra família fundacional sembla ser la *Porcia*, amb diversos membres amb el

praenomen *Marcus*, i podrien correspondre al *Porciano* documentat a l'àrea de Montcada-Cerdanyola, prop de la vil·la de Canaletes, i productor d'àmfora Pascual 1 a *Baetulo* (marques *M.PORCI* i *M.PORCI FIC(lina)*). Similar seria el cas de la *gens Cornelia* (amb el seu *fundus Cornelianus* ben documentat a Cornellà, i també un bon nombre de membres de la *gens* implicada en la producció amfòrica, com *L.COR PRO, Q. COR. NER*), o de la *gens Gavia* (amb el seu *fundus Gavano*, actual Sant Pere de Gavà), amb una *officina* documentada recentment en mans d'un *Gavidienus* (marca *O.GAVIDENI*), possiblement d'origen servil (Olesti, Carreras 2013). Ja en altres publicacions analitzarem també el cas de la *gens Valeria* (amb dos *fundi* documentats a la toponímia, un a *Valleriana* –Vallirana– i un a *Valrano* –al Vallès–), on diversos personatges amb el *praenomen Quintus* apareixen a l'epigrafia de la ciutat i també en diversos tallers d'àmfores vinícoles, com les produïdes a St. Boi de Llobregat (*Q.VAL, i FAV*, potser vinculada a *Q. Valerius Faventinus* (IRC IV 222)).

Ja més recentment, hem analitzat el cas de la *Gens Minicia*, una de les més importants de la colònia, amb un *fundus* localitzat en el traçat de la via romana a St. Joan Despí, prop del dotzè mil·liari, a l'anomenat *Miziano*. La relació amb la producció vinícola d'aquesta *gens* ha estat posada de manifest en marques de la zona com *MIN.CEL* i *(M)INICI*. També seria el cas del *fundus* de la *gens Domitia*, que podria trobar-se a l'indret anomenat *Domezar* en època alt-medieval, prop del Llobregat (Mauri 2006). Cal recordar que justament en aquesta zona, concretament a St. Genís de Casanoves (Rubí), es localitzà una inscripció rural mencionant a *Domitius Macri F. Ma(ternus)* (IRC I 54), i que aquesta *gens* presenta un volum important de lliberts (IRV IV 157), que en algun cas (*Primulus, Pyramus, Phoebus*) es podrien posar en relació amb marques servils en àmfores produïdes en tallers de St. Vicenç dels Horts, riu avall. En la mateixa línia podríem parlar de la *gens Aemilia*, probablement també de les més antigues a *Barcino*, amb un *fundus* que podríem ubicar a St. Quirze del Vallès, a Villamilans (*Villa qui dicunt Milanos*, topònim originat en una *fundus Aemiliano*), i que es podria posar

⁶ En el cas dels *Iulii*, molts amb *praenomen Caius*, ens inclinem a pensar en indígenes promocionats a la ciutadania en el moment de la fundació colonial. R. Járrega creu que en el cas dels lliberts amb aquest *nomen* i *cognomen* podria tractar-se de lliberts imperials (Járrega 2016: 178), però sembla més versemblant considerar-los lliberts dels primers indígenes promocionats a la colònia. També podria ser el cas d'alguns *Licinii*, que com *L. Licini Adin* semblen portar un *cognomen* d'origen local. De fet, un bon paral·lel amb la situació de *Barcino* el podem trobar a la *Raethia* i el *Noricum*, on a partir del període Augusteu i Tiberià les aristocràcies locals que reben la ciutadania romana adopten els noms de *C. Iulius*, que subsisteixen després al llarg dels segles I-II d.n.e. (Gallego 1999: 33-35).

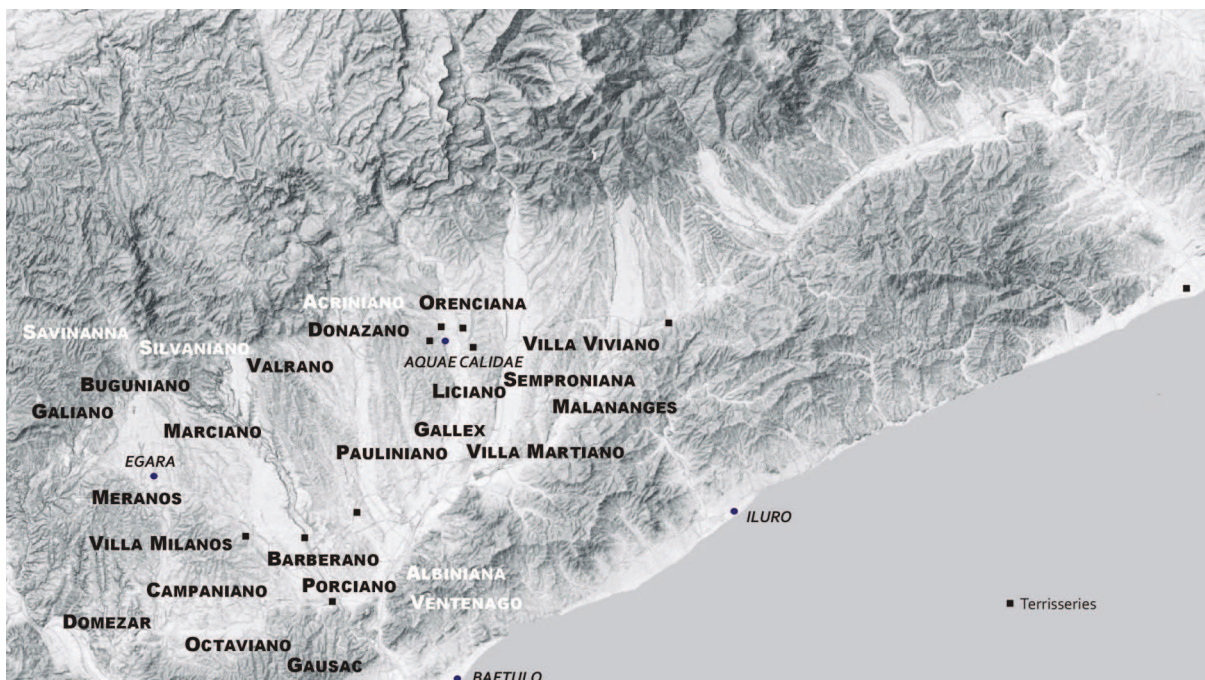

Fig. 2: Topònims alt-medievals originats en *fundi* romans al Vallès i Maresme.

en relació amb la marca amfòrica *AEMU*, de St. Vicenç dels Horts.

Per acabar aquests exemples, caldria mencionar el cas de la *gens Pedania*, una de les famílies més importants de la colònia i de la que fins fa poc no coneixíem cap *fundi* a nom seu. Ja fa alguns anys es va localitzar al Veral de Vallmora, a Teià, un *signaculum* que feia referència a l'esclau *EPICET(us) L(uci) P(edanii) CLEMENTIS*, i que sembla correspondre al posterior llibert documentat a l'epigrafi de *Barcino* (IRC IV 106, Rodà et alii 2005). La relació de la *gens Pedania* amb aquest *fundus* i centre vitivinícola es veuria reforçat pel topònim, *Taliano*, *fundus (A)tilianus*, i la seva possible pertinença a *Lucius Pedanius Atilianus* (IRC IV 68), edil de la colònia.

3. Personatges d'origen servil com a propietaris?

Es també interessant observar com alguns *fundi* de la regió no es corresponen amb *nomina* de membres distingits d'aquestes *gentes*, sinó que es poden posar en relació amb personatges d'origen servil. Seria el cas, per exemple, de *Nymphiano* (actual Llefià), un *fundus* ubicat prop de *Baetulo* i que es pot posar en relació amb el sevir augustal de *Barcino*, *Q. Calpurnius Q. Lib Nymphius* (IRC IV 78), un membre de la *Gens Calpurnia*, força notable a la ciutat. També seria el cas de *Nisiano*, topònim medieval perdut ubicat al pla de Barcelona, i que podríem posar en relació

amb el raríssim *cognomen* de *Nicia*, esposa del llibert C.L. *Myron* (IRC IV 185), o ja en el Maresme amb el *fundus Primiliano* (actual Premià) un *cognomen* força habitual entre els esclaus i lliberts, d'on en tenim l'exemple ja mencionat del llibert *Domitius Primulus* (IRC IV 157).

Ja més recentment, hem documentat també el cas d'un *fundus* prop d'Agell (Maresme) anomenat en època medieval com *Grazano* (ACB 42), i que podria provenir bé d'una *gens Gratiana* o bé d'un personatge amb *cognomen Graecus*. És interessant que de Cabriels, prop d'Agell, prové un grafit sobre T.S.S, amb el *cognomen Graecus* (IRC V 21), que podria documentar la presència del mateix personatge a la zona. En qualsevol cas, l'origen del topònim fundiari en un *cognomen* de personatge servil sembla força probable.

Un darrer exemple confirmaria aquest fenomen: la localització a la vil·la de Castelldefels d'un pedestal dedicat a *C. Trocina Synecdemus*, llibert i Sevir augustal de *Barcino*. La propietat de la vil·la per part de *Synecdemus*, un personatge per altra banda documentat encara com esclau en la producció d'àmfores al proper forn del Mercat (St. Vicenç dels Horts), mostraria de nou el fenomen de la promoció social d'alguns d'aquests personatges, i el seu èxit econòmic vinculat al fenomen de la producció vinícola (Morera, Olesti, Carreras 2010). Cal destacar també el mateix topònim alt-medieval del lloc, *Castrum Felix*, que ens posa en relació amb un *cognomen* típic de

personatges d'origen servil. No deixa de ser sorprenent que en alguna de les àmfiores del Mercat la marca *Syne(cdemus)* aparegui associada precisament a la de *FELI(cis)*, potser estrets col·laboradors des del seu origen servil fins a una posterior promoció com a lliberts.⁷

4. Algunes claus d'interpretació imperial: la política econòmica

Arribats a aquest punt, sembla clar que el "dossier" del vi laietà és força complex, amb clares diferències tant a nivell territorial com cronològic. Del cas laietà sembla desprendre's que –a partir sobretot de les produccions d'àmfiores Dr. 2/4– el món de la producció vinícola sembla estar coordinat per algunes de les grans famílies colonials, però en mans efectives dels seus personatges dependents, esclaus en les primeres cadenes operatives i ja segurament lliberts en les més avançades.

Aquesta evolució podria anar de la mà de canvis en les formes de propietat a la zona, on alguns *fundī* colonials fundacionals es veurien absorbits pel patrimoni de determinades famílies preeminentes, donant lloc al fenomen de la concentració de la terra típica de l'Alt Imperi, que sembla intuïr-se de fet a nivell arqueològic pel creixement monumental d'algunes *villae* i per la desaparició d'altres establiments rurals més modestos (Prevosti 2009; Oller 2015).

Aquest fenomen de concentració de les propietats agràries podria coincidir amb el fenomen de la crisi o reestructuració del model de la producció vinícola laietana, que si bé no desapareix mostra una forta inflexió a partir del darrer terç del segle I d.n.e. De fet, dona la impressió que especialment a les zones costaneres i del pre-litoral laietà aquells centres més especialitzats en la producció vinícola/amfòrica (amb exemples com el Moré, Mujal, vil·la de St. Boi, El Mercat de St. Vicenç dels Horts, etc.) s'abandonen de manera força sobtada. Això no vol dir que s'aturi la producció de vi a la regió, però és evident que la producció intensiva per ser comercialitzada a través dels envasos amfòrics té una forta regressió, i no sembla que la possibilitat de comercialització mitjançant altres envasos (com

botes de fusta) compensi ni de bon tros la dimensió productiva i comercial de la fase anterior.

Aquesta inflexió ha estat posada sovint en relació amb la mesura, mencionada a les fonts literàries per diversos autors, de la limitació de la plantació de noves vinyes a Itàlia i l'arrencament de la meitat de les existents a les províncies, per part de Domicià l'any 92.⁸ Es tracta sens dubte d'una mesura polèmica, d'un abast relatiu segons menciona el propi Suetoni (*Dom.*7, 6), i que per a molts historiadors no podia haver tingut un veritable efecte sobre els territoris provincials donada la manca d'eines efectives per ser imposada.⁹ Val a dir, però, que algunes de les fonts –especialment les provinents dels territoris d'Àsia– semblen confirmar que hi hagué una efectiva oposició a la mesura i que es produïren maniobres reeixides per anul·lar-la. En el cas d'Occident, només sabem que en època de Probus aquesta mesura fou derogada, el que indica la seva existència encara al segle III, fos o no realment efectiva (Sanz 2010).

Potser més que analitzar la veritable aplicació i efectivitat de la mesura de Domicià, difícil de valorar, caldria anar a l'arrel del problema que pretenia solucionar l'emperador Flavi. Queda clar en el text de Suetoni que la causa del problema foren els episodis de carestia en la producció de blat i d'altres productes agrícoles que el cultiu especulatiu del vi havia provocat. Els grans beneficis obtinguts en el negoci del vi (ja no només a Itàlia, sinó especialment en les emergents províncies productores) havia provocat una especialització productiva en algunes àrees, amb posteriors episodis de fam –i disturbis en el cas de l'Orient– per manca d'aprovisionament. L'administració imperial decidí limitar-ne la producció, tractant de manera diferenciada Itàlia de les províncies. Caldria veure en aquest privilegi italià, més que una novadora política "proteccionista" dels productes itàlics (de fet, la prohibició a la Narbonesa de plantar noves vinyes en època de Ciceró ja anava en aquesta línia), com la simple continuació de la tradicional diferenciació entre els territoris d'Itàlia i els provincials, jurídicament i tributàriament totalment diversos. No oblidem que

⁷ Només a títol hipotètic, cal recordar l'existència a *Barcino* de C. Granius Felix, un dels amics de L. Licini Segón, coetani per tant de C. Trocina Onesimus. Fins i tot, anant potser ja una mica lluny, cal recordar que L. Licini Segón també és homenatjat a Tarraco per part d'un *Gavius Felicianus*, potser vinculat a la *gens* documentada a *Barcino* i al món de la producció vinícola.

⁸ Un bon estat de la qüestió d'aquesta problemàtica a Sanz Palomera (2010).

⁹ De fet, sembla que a la Laietània el final de molts centres productors és anterior a aquesta mesura, amb jaciments que deixen de produir a partir del 60 d.n.e., i altres al llarg del darrer terç del segle I. També es significatiu que en el cas de la Narbonesa aquesta inflexió en la producció vinícola no hagi tingut la mateixa dimensió, amb una forta embranzida al llarg del segle II d.n.e.

jurídicament el territori Italià formava part de l'*ager romanus*, mentre que les províncies eren *ager provincialis*, sotmeses a Roma però no plenament romanes, excepte en els comptadíssims casos de colònies dotades amb *ius italicum* i *inmunitas*, com Barcino.

El que caldria preguntar-se és si la causa de la mesura Domiciana era versemblant o no. Hi havia sobreproducció de vi en algunes regions provincials, fins al punt d'amenaçar la situació interna d'aquestes comunitats? Recordem la voluntat romana de garantir la perdurabilitat de les seves *civitates*, colònies i municipis, ben contrastada en les lleis municipals o colonials. Seria possible que l'excessiva especialització en la producció de vi per a l'exportació posés en crisi algunes d'aquestes comunitats urbanes?

És difícil contestar la pregunta, però en podem tenir alguns indicis. Per una banda, alguns establiments laietans, com el forn amfòric de Can Collet (Llinars del Vallès), posen de manifest que la demanda existent per a l'aprovisionament d'àmfores havia assolit un rerepaís ja força allunyat de les condicions òptimes (Járrega, Clariana 2013). La seva ubicació en un punt elevat de la serralada litoral sembla indicar una manca de terres disponibles a la plana –o bé l'entrada en el negoci vinícola de productors en àrees quasi marginals o secundàries–, i podria mostrar un cert desequilibri o saturació del sector vinícola. Es coneixen dos segells amfòrics procedents del lloc, VAL, que sembla vincular l'indret amb una de les *gentes* amb diverses propietats com són els *Valerii*, i *PRIM*, que sembla fer referència a un personatge dependent, potser precisament el *Primulus* ja documentat en altres indrets.

Un segon element el podríem trobar precisament en el model de propietats que, sempre des d'un punt de vista hipotètic, sembla posar de manifest l'estudi territorial. Així, és possible detectar en el pas del sistema productiu de les àmfores Pascual 1 al de les Dr. 2/4, i especialment en les pautes d'ocupació territorial, un fenomen de concentració territorial i d'increment de la dimensió productiva que seria compatible amb el fenomen que pretingué un temps després –sense massa èxit– combatre Domicià. És possible observar en el cas de la Laietània com al llarg del segle I d.n.e., vinculat especialment al món de les Dr. 2/4, es concentra una part important de la gran producció amfòrica en grans àrees industrials (El Mercat, Can Tintorer, Sta. Caterina, St. Boi, Can Pedrerol, El Mujal, Can Feu, Caldes de Montbui...), diferent d'un model més atomitzat de producció de les Tarraconenses 1 i les Pascual 1. Aquests centres indus-

trials s'ubiquen en punts clau que afavoreixen la sortida de la producció dels *fundi* agrícoles, en una evident economia d'escala. Al mateix temps, augmenta la dimensió de les finques vinícoles i les seves *cellae vinaria* (el Moré, Veral de Vallmora, etc.), seguint la mateixa lògica econòmica.

Això seria plenament compatible amb el que sembla indicar l'estudi de les formes de propietat. Després del període inicial augustal, i la repartició dels lots colonials i la consolidació del *dominium* en les àrees municipals, poc a poc, al llarg del segle I d.n.e., algunes *gentes* semblen desenvolupar una xarxa de dependents especialment especialitzats i vinculats a la producció vinícola i terrissaire. Famílies com els *Licinii* –amb personatges com *Chresimus* o *Adin*–, els *Iulii* –amb *Teophilus*, *Eros* o *Anicetus*–, els *Minicii* –amb *Celsus*–, els *Cornelii* –amb *Proculus* o *Ner(eus?)*, els *Domitii* –amb *Primulus*–, o els *Valerii* –amb *Faventinus* i altres–, pogueren no només desenvolupar la producció vinícola als seus respectius *fundi*, sinó adquirir (bé per compra, o sobretot pel joc d'adopcions i aliances matrimonials ben conegut de les elits romanes) una veritable xarxa de *fundi* gestionats de manera coherent per part d'aquestes *gentes*.

Evidentment es tracta d'una hipòtesi, però en tindriem alguns elements que la reforcen:

- La presència de membres gentils d'aquestes *gentes* que en la seva major part resideixen a *Barcino* (on són objecte d'homenatges epigràfics, i alguns hi desenvolupen magistratures) però tenen finques en el territori d'altres ciutats, on també són homenatjats (Gai Mari Emilià a Torre Llauder (Iluro) i duovir *immune* a *Barcino*, Quintia Severa amb propietats a *Iluro* i present també a *Barcino*, etc...).

- L'existència freqüent de cadenes de dependència, és a dir, lliberts de lliberts (i aquests, al seu temps, amb els seus propis esclaus), en un model piramidal que permetria gestionar les fluctuacions i adaptar-se a les necessitats d'una producció tan intensiva i a la vegada tan complexa com la vinícola.

- L'existència de personatges d'aquestes *gentes*, normalment d'origen servil, que apareixen actuant en diverses propietats al mateix temps (i que tenim documentats per les mateixes marques amfòriques, i la mateixa matriu fins i tot, en diversos centres productors, i amb diversos tipus de pastes). És el cas de personatges com *AEMVLI*, *ACASTI*, *HILARI* i *SEC* que produeixen en terrisseries del Baix Llobregat –pròximes a *Barcino* (zona Sud)– i també en tallers del Nord de la costa

laietana propers a *Iluro* (Mataró) com Torre Llauder i El Mujal. Es tracta de distàncies notables, ja que entre el Baix Llobregat i Torre Llauder hi ha 40 km., i la distància fins al Mujal s'incrementa cap als 70 km. El mateix passa amb la marca *PRIM*, que apareix al Baix Llobregat i també al Maresme, a prop del Primiliano, a uns 25 km. Un cas similar seria el de *VA[L(eria) T(h)ALLUSA* (IRC V, 44), personatge que apareix en un grafit sobre T.S. a la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró), i també a la dedicatòria del seu marit, *Valerio Hedisto*, sevir augustal a *Barcino* de principis del segle II d.n.e. (IRC IV, 113). *Thalusa* es un *cognomen* molt poc freqüent, amb només dos exemples més a Hispania, el que fa pensar en un mateix personatge, una probable lliberta vinculada a la *gens Valeria*, una família amb propietats al Maresme (Can Collet), Vallès (Valrano) i el Baix Llobregat.

- Aquest fenomen no afectaria només la Laietània. Personatges com *C.IULII LAETI*, productor d'àmfores i de *tegulae* al territori de *Barcino*, a Ermedàs i a St. Bézard (Herault) (Jarrega 2016: 177), ens indiquen que la concentració de propietats i terres –lligades en part a l'explotació vinícola– fou un fenomen més ampli, que assolí una dimensió no només local o provincial, sinó fins i tot interprovincial.¹⁰ Podria també ser el cas de *Porciano*, documentat en un segell per marcar àmfores localitzat a Platja d'Aro, amb un *cognomen* que podríem vincular sense dificultat a la dinàmica *gens Porcia*.

- L'existència en el món dels lliberts, especialment però no únicament, de personatges que presenten en els seus *nomina* i *cognomina* el vincle amb més d'una d'aquestes *gentes*. Es tractaria de casos com *Pedanius Clemens Minicianus* (IRC IV 123), que mostren la vinculació –en el món dels servils, però reflex al meu entendre del món de les propietats– de les aliances entre aquestes grans *gentes* que podrien estar monopolitzant i concentrant una part dels *fundi* laietans. A vegades aquests vincles s'observen també a partir de les unions matrimonials, plenes en el cas dels ciutadans i *de facto* en el cas dels dependents, com la mateixa unió entre *L. Pedanius Epictetus* i *Acilia Arethusa* (IRC IV 106), o la unió entre els probables lliberts

Pedanius Lucundus i *Porcia Filete* (IRC IV 204), o el llibert *L. Fabius Quietus* i *Minicia lucunda* (IRC IV 161).

- En alguns casos aquests vincles es donen també entre els gentils d'algunes d'aquestes influents famílies, com *L. Pedanius Aemilianus*, (IRC IV 67), *C. Iulius Seneca Licianus* (IRC IV 41, personatge que tot i d'origen forà sembla estar en contacte amb aquestes dues potents famílies de *Barcino*), o *L. Pedanius Secundus Iulius Persicus*, (IRC IV 37), exemples que mostren la interrelació (casaments, adopcions) entre els membres d'aquestes elits. Aquestes unions podrien arribar fins a les més altes capes socials, si –com sembla– es pot confirmar l'origen a *Barcino* de personatges com *Gn. Pedanius Fuscus Salinator*, cònsol l'any 118 d.n.e., casat amb la filla del senador –possiblement també de *Barcino*–, *L. Iulius Ursus Servianus* (Rodà 2016).

- Finalment, i ja a nivell arqueològic, l'abandonament d'alguns petits hàbitats rurals i granges podria estar darrera de la concentració de la propietat en aquestes àrees, amb la potenciació paral·lela d'algunes *villae* properes. De fet, la gran eclosió monumental i decorativa d'algunes d'aquestes vil·les –sobretot a partir de mitjans del segle II d.n.e., i especialment a l'època severa– podria indicar tant l'èxit d'aquests grans propietaris, com el seu allunyament dels espais i magistratures urbanes.

La dimensió d'aquest fenomen, i la seva vinculació directa en el cas que ens ocupa amb la producció de vi (perquè fou el vi el producte que generà aquesta dinàmica especulativa i de concentració fundiària), podria explicar la voluntat de Domicià per aturar un fenomen que podia posar en crisi l'equilibri intern de moltes *civitates* de l'Imperi.

5. L'auge relatiu dels lliberts i personatges dependents

Ja avançat el segle I, i coincidint en part amb les mesures de Domicià, sembla que algunes famílies, com els *Licini*, *Pedani* o *Trocina*, intervenen de manera encara més intensiva en aquest negoci. En aquests casos es tracta de personatges de segon nivell, molts d'ells lliberts (*Licini Segon*, *Pedani*

¹⁰ No oblidem tampoc que prop de Girona hi ha també el lloc medieval de Julià, que podria ser indicatiu d'un nou *fundi* d'aquesta *gens*. També coneixem una *Iulia Marcia* a *Gerunda* (IRC III, 3). Pel que fa a Ermedàs, és interessant el seu topònim medieval (1123): *Ste. Mariae de Heremitanus* (*Onom.Cat.*, IV: 85), que al nostre entendre prové molt clarament d'un topònim fundiari originat en un *cognomen* servil relativament habitual: *Hermes*, *Hermetianus*. Pot ser casual, però no deixa de ser curiós que a *Barcino* coneguem un sevir augustal *C. Publicius Hermes* (IRC IV 66) i un possible *L. Iulius Hermetianus* (IRC IV 129), el que permetria de nou vincular aquest *fundus* amb la *gens Iulia* i els seus lliberts productors.

Clemens i Pedani Epictet, Trocina Synecdemus i potser Trocina Onèsim) que potser partint d'un origen servil –i vinculats directament a les activitats productives com en el contrastat cas d'Epictet i Synecdemus– assolixen un estatus relativament privilegiat, que fins i tot els permeté assolir en algun cas el rang de propietaris fundiaris (i recordem aquí els casos de personatges com *Nymphianus* o *Primulus*).

Aquesta segona fase podria estar també vinculada a una altra mesura imperial de difícil valoració, però ben coneguda: l'obligació per part de Trajà que els nous senadors invertissin a Itàlia una part de les seves rendes en la compra de terra.

Aquesta mesura, de nou polèmica, tenia com a objecte afavorir l'agricultura italiana, però al mateix temps va tenir com a conseqüència la baixada dels preus de la terra a províncies, com ens indica Plini el Jove (*Ep.* 6, 19).

És significatiu veure com en el cas de la Laietània coincideix amb aquest moment Trajaneu el gran auge de personatges com Licini Segon, Pedani Clement, Pedani Epictet, Calpurni Nymphus, Trocina Synecdemus, Trocina Onesimus, i molts dels sevirs augustals de la colònia que apareixen en dedicatòries a Licini Segon. Seria també el cas de *L. Minicius Myron* (IRC IV 1), que com indiquen els editors del pedestal podria molt bé ser un encarregat de les propietats agrícoles dels Minicis Natsals.¹¹ Alguns d'ells, com hem vist, assoliren el rang de propietaris fundiaris, potser precisament aprofitant la reducció del preu de la terra provincial que menciona Plini el Jove, però en tot cas assoliren de ben segur un èxit econòmic prou notable com per accedir al sevirat augustal.

No es tractaria, però, d'una veritable revolució social, o almenys no completa. Sembla possible relacionar aquests personatges –tots ells (no ho oblidem) encara clients i dependents com a lliberts del seu antic propietari–, amb l'èxit molt més real dels descendents dels seus antics propietaris: Pedani Salinator, Juli Servià, Minici Natal, personatges que assoliren el Senat o fins i tot el consolat. Com ja va destacar fa algun temps Patrick Le Roux parlant de *Barcino* (2008, 2014: 392), es sorprenent com tot i el gran nombre de dependents dels *Pedanii* –i podríem afegir nosaltres també d'altres famílies com els *Licinii* o *Minicii*– no hi hagi hagut cap membre d'aquests grups que

hagi assolit el rang de cavaller, una evolució que si es troba en altres ciutats dinàmiques, on els descendents dels lliberts assoliren l'ordre eqüestre. Dona la impressió que la promoció d'aquests grups a *Barcino* sempre fou limitada, i possiblement controlada pels seus patrons. De fet, com ha indicat en diverses ocasions I. Rodà (2016), la tercera generació d'aquests lliberts enriquits sembla ja mostrar un nivell social i econòmic molt inferior als precedents. No sembla un fenomen aïllat, que coincideix força bé amb l'auge de les vil·les rurals del territori, on hauríem d'ubicar els membres coetanis de les grans famílies terratinents.

Un altre element indirecte confirma aquesta limitada promoció: quan ja ben entrat el segle II d.n.e. Luci Cecili Optat efectua la seva coneguda donació a *Barcino* (IRC IV 45), deixa ben explícita la seva demanda (en podríem dir també imposició) que els seus lliberts es vegin alliberats de la càrrega del Sevirat Augustal, mencionant que això afectaria no només als seus lliberts, sinó també als lliberts dels seus lliberts i llibertes. Queda ben clar en aquest cas l'interès de Cecili Optat per afavorir els seus dependents, però també els seus propis interessos, i que vol que aquests perdurin en el temps, doncs molt probablement hi havia en joc els beneficis dels seus hereus i probablement de les seves propietats. Els lliberts de *Barcino* seguien vinculats, generació darrera generació, als seus antics propietaris i patrons. El gran negoci del vi laietà d'exportació s'havia reduït força, però el rol dels lliberts i esclaus en la gestió dels rics patrimonis fundiaris havia perdurat.

¹¹ IRC IV, p. 60. Es interessant destacar, com fan els editors, que el rar *cognomen* d'aquest personatge és el mateix que el del Sevir Augustal d'*Iluro* (IRC I 98), que té com a patrona Quinta Severa, una de les dedicants de Licini Segon. Un nou cas de lligam entre lliberts i les seves respectives *gentes* més enllà dels estrictes límits municipals o colonials?

Bibliografia

- Berni, P., Carreras, C., Olesti, O. 2005: La Gens Licinia y el Nordeste Peninsular. Una aproximación al estudio de las formas de propiedad y gestión de un rico patrimonio familiar, *Archivo Español de Arqueología* 79, Madrid, 167-187.
- Clavel-Lévêque, M., Olesti, O. 2009: Regards croisés sur la viticulture en Catalogne et en Languedoc romains, A. Orejas, D. Mattingly, M. Clavel-Lévêque (eds.), *From present to past through landscape, Action COST A27*, Thingvellir, Madrid-Office Cost.
- Gallego, H. 1999: Los *Lulii* en Europa central: un grupo gentilicio romano a través de las fuentes epigráficas, *Lucentum* 17-18, Alicante, 195-209.
- Gurrera, M., Gallemí, F. 1994: El jaciment de Can Soleret (Mataró). Un límit de propietat rural privada en época romana, *Laietania* 9, Mataró, 159-180.
- Járrega, R. 2016: Personajes foráneos en la epigrafía de las ánforas Pascual 1 y Oberaden 74, *Dialogues d'histoire ancienne*, vol. 42, nº 2, 155-190.
- Járrega, R., Clariana, J. F. 2013: Un atípico centro productor de ánforas de la forma Dressel 2-4 en la Layetania. El taller de Can Collet, *Hornos, talleres y focos de producción alfarera en Hispania*, Universidad de Cadiz, Cádiz, 411-419.
- Le Roux, P. 2014: Les sénateurs originaires d'Espagne Citérieure: un bilan 11982-2006, *Espagnes romaines*, Rennes, 381-401.
- Mauri, A. 2006: *Configuració del paisatge medieval: el comtat de Barcelona fins el s. XI*, Tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, Barcelona.
- Morera, J., Olesti, O., Carreras, C. 2010: Centres de producció amfòrica i territori a la riba dreta del Llobregat: novetats de la terrisseria del Mercat (Sant Vicenç dels Horts), *Pyrenae* 41, Vol. 2, Universitat de Barcelona, Barcelona, 49-79.
- Olesti, O. 1998: Els inicis de la producció vinícola a Catalunya: el paper del món indígena, *El vi a l'antiguitat: economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental, II Col·loqui Internacional d'Arqueologia romana*, Badalona, 246-257.
- Olesti, O. 2005: Propiedad de la tierra y élites locales. El ejemplo del ager barcinonensis, *Histoire, Espaces et Marges de l'Antiquité, Hommages à Monique Clavel-Lévêque*, vol. 4, Besançon, 175-200.
- Olesti, O. 2016: El paisaje social de la producción vitivinícola Layetana: la génesis de un modelo de éxito, *Amphorae ex Hispania: paisajes de producción y consumo*, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, 153-162.
- Olesti, O., Carreras, C. 2013: Le paysage social de la production vitivinicole dans l'ager Barcinonensis: esclaves, affranchis et instituteurs, *Dialogues d'Histoire Ancienne* 39/2, Besançon, 147-189.
- Oller, J. 2015: *El territorio y poblamiento de la Layetania interior en época antigua (ss. IV a.C.-V d.C.)*, Instrumenta 51, Universitat de Barcelona, Barcelona.
- Prevosti, M. 2009: L'arqueologia del vi a l'àrea costanera de la Tarraconesa. Algunes reflexions, M. Prevosti, A. Martín (coord.), *El vi tarraconense i laietà: ahir i avui*, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona, 249-259.
- Rodà, I. 2016: Tarraco y Barcino en el Alto Imperio, *Revista de Historiografia* 25, Tarragona, 245-272.
- Rodà, I., Martín, A., Velasco, C., Arcós, R. 2005: Personatges de "Barcino" i el vi laietà: localització d'un "fundus" dels "Pedanii Clementes" a Teià (El Maresme) a partir de la troballa d'un "signaculum" de plom amb inscripció, *Revista Quarhis*, Barcelona, 47-57.
- Sanz Palomera, G. 2010: *La annona y la política agraria durante el Alto Imperio romano*, BAR International Series 2112, Oxford.
- Tassaux, F. 2005: Patrimoines sénatoriaux de la *Decima Regio*, *Cahiers du Centre Gustave Glotz* 16, 139-164.